

Profesor Muhamed Tajjib Okić u ogledalu naučnih i znanstvenih krugova u BiH

Prof. dr. Omer Nakičević

Teze ovoga kazivanja kretat će su u okviru: (1) Tajjib Okić, Mekteb-i-nuvab, Šekib Arslan i Gračanica; (2) Prisutnost Tajjiba Okića u istraživanju na FJN-u: a) diplomski rad na temu M. Tajjib Okić, b) Magistarski rad sa naslovom “Doprinos bošnjačke uleme razvoju Mastalehu’l-hadisa” i c) Kontakt sa Univerzitetom u Ankari i akademijom u Konji; (3) Korespondencija dvojice profesora i kolega iz Okružne medrese u Sarajevu i Mekteb-i-nuvaba – Muhameda Tajjiba Okića i hfz. Omera Mušića.

1. MUHAMED TAJJIB OKIĆ, MEKTEB-I NUVAB, ŠEKIB ARSLAN I GRAČANICA

M. T. Okić je završio Mekteb-i-nuvab, 1927. godine u Sarajevu u 31. generaciji, njih 15, među kojima je i profesor Omer Mušić, prof. Šaban Hodžić i Alija Aganović predsjednik tadašnjeg Ulema-i medžlisa, svršeni Azhara, ali i zatočenik zatvora u vrijeme Soc. Jugoslavije, u Zenici i proganjan od iste vlasti nakon izdržane kazne pretežno u samici zloglasne Staklare.

Prema kazivanju, bio je treći stanar ove kaznione u Zenici u Soc. Jugoslaviji. O prof. Omeru Mušići biće kasnije riječi.

Postavlja se pitanje zašto sam se upustio da govorim odmah na početku i to veoma sažeto o T. Okiću, Mekteb-i-nuvabu, Šekibu Arslanu–publicisti i isla-

misti veoma izraslom u svom zvanju u vrijeme političkog previranja u arapsko-islamskom svijetu, ali i zaostalosti

Muhamed Tajjib Okić je završio, pored ostalog, Šerijatsko-sudačku školu (Mekteb-i-nuvab), kao što je rečeno, 1927. godine, a svečanost u povodu 420-te godišnjice djelovanja Gazi Husrevbegove medrese održana je 1932. Ovoj svečanosti prisustvuje, pored ostalih i taj veliki mislilac–Šekib Arslan. U Spomenici Mekteb-i-nuvaba iz tog perioda, a u povodu ove svečanosti i on je posjetio Mekteb-i-nuvab i tom prilikom unio svoju zabilješku, dajući oduška svome divljenju i zapažanju. Ta zabilješka prevedena sa arapskog i francuskog glasi:

Posjetio sam ovu školu 22. avgusta 1932. godine, oduševio njenim arhitektonskim savršenstvom, njenim interijerom i primjerenim metodama obrazovanja, pa sam se Bogu dovom obratio za njen trajni prosperitet i (ponukan time) da se obratim Uzvišenom s dovom za prosperitet svake škole (meaheda) u kojoj zrači svjetlo islama. (Zapisao: Šekib Arslan)

Te iste godine Šekib Arslan je u pratnji zvaničnika posjetio Gračanicu, tada malu kasabu, koja je bila rasadnik znanja i stasanja alima. Tu mu je izražena dobrodošlica na tri jezika–arapskom, turskom i francuskom. Muhamed Tajjib Okić, kao svršeni Mekteb-i-nuvaba i u čestoj posjeti Parizu radi daljeg usavršavanja, biće, najvjerojatnije, u pratnji Šekiba

Arslana. Pretpostavljam da je dobrodošlicu na francuskom jeziku izgovorio upravo Tajjib Okić.

Po povratku iz Sarajeva, Šekib Arslan, oduševljen ovakvim dočekom piše i djelo: “Zašto su drugi napredovali, a muslimani zaostali”, u kome ističe bosanske muslimane i muslimane sadašnje Malezije kao najnaprednije, a sve druge zaostale. Mislim da je direktni povod bio ovakvom njegovom sudu, pored ostalog, i izražena dobrodošlica na tri jezika u ovoj kasabi.

2. PRISUTNOST M. TAJJIBA OKIĆA U ISTRAŽIVANJIMA NA FAKULTETU ISLAMSKIH NAUKA

a) Diplomski rad na temu Muhamed Tajjib Okić

Ličnost M. Tajjiba Okića nije nepoznata Fakultetu islamskih nauka. Student Ilhan Šeh branio je svoj diplomski rad pod naslovom “Muhamed Tajjib Okić i njegov doprinos hadiskoj nauci”, mentor prof. dr. Omer Nakičević, Sarajevo, 2004. godine.

“Muhamed Tajjib Okić, ističe Ilhan Šeh, rođen je u Gračanici 1. 12. 1902. godine. Njegov otac Mehmed Teufik ef., rodом iz Jajca, bio je tada muderis i direktor Osman- kapetanove medrese, a kao vrstan alim postaje član Ulema-imedžlisa pa se seli sa porodicom u Sarajevo. Jedno vrijeme je bio i vršilac dužnosti Reisu’l-uleme.

M. Tajjib Okić završio je mekteb-i-ibtidaiju u Sarajevu, 1913., ruždiju 1916., Okružnu medresu u Sarajevu 1920., i Mekteb-i-nuvab, 1925. (1927. prema drugim izvorima), upisuje Pravni fakultet u Zagrebu, dobiva

svjedočanstvo o usavršavanju latinskog jezika i književnosti. Od 1927.–1931. često odlazi u Pariz, gdje 1928. godine stiče diplomu o usavršavanju turskog i arapskog jezika na Sorboni u Parizu. M. Tajjib Okić diplomirao je 29. 10. 1930. na Pravnom fakultetu u Beogradu i 1931. godine prijavljuje doktorski rad na temu “Hasan Kjafi i njegovo djelo “Nizamu’l-Ulema’ila hatemi’l-embija” ali ga nije branio jer rad nije bio objavljen – štampan što je bio uslov za odbranu. Neumoran u svom usavršavanju, M. Tajjib Okić polaže i profesorski ispit, 1938. godine, na Univerzitetu u Beogradu.

Muhamed Tajjib Okić, ističe Ilhan, službuje kao profesor u Prvoj muškoj gimnaziji u Sarajevu, potom na Velikoj medresi Kralja Aleksandra u Skoplju, gdje predaje cio niz predmeta (Kur’an-i Kerim, arapski jezik, tefsir, hadis i historiju islama, te jedno vrijeme i francuski jezik.).

Po izbijanju Drugog svjetskog rata, M. Tajjib Okić se vraća u Sarajevo, preda je u Državnoj šerijatskoj gimnaziji, a 1943. god. odlazi u Beograd i radi u Turskoj ambasadi.

Nakon prekida diplomatskih odnosa između Turske i fašističke Njemačke (1944. god.) bio je interniran s ostalim osobljem Turske ambasade u Njemačku, gdje je ostao preko 8 mjeseci, o čemu nerado govori bilo šta. Poslije velikih peripetija, krišom putuje brodom da bi se domogao turskog tla, tek 10. aprila 1945. godine stiže u Isanbul, radi do 1949. godine u Bašbakamlık arhivu, a akademske 1949/50. počinje sa radom Teološki fakultet (İlahiyat fakultesi u Ankari), kada se osniva i katedra hadisa

i ponuđena profesoru M. Tajjibu Okiću, a kasnije i tefsira, što je on sa zadovoljstvom prihvatio. On će kasnije predavati ove predmete i na Visokom islamskom institutu u Konji, do 1973. godine, a od tada do svoje smrti biće na dužnosti profesora Ilahijat fakulteta u Erzerumu.

Profesor M. Tajjib Okić bio je vrlo omiljen među svojim kolegama, posebno studentima koje je prihvatio kao svoje sinove, a sinove svojih studenata kao svoje unuke. Živio je život poput ashaba Muhameda a.s. Takav je bio i u riječi i u praksi. Bio je dobre naravi, veoma pravedan, datu riječ obavezno ispunjavao. Za svaki radni dan pravio je raspored poslova, poslove koje je završavao, predstavljao bi, a one koje nije završio prebacio bi za sljedeći dan. Za svaki svoj naučni rad imao je poseban fascikl. Primaio je dosta pisama i čestitki.

Na svako pismo davao je i odgovor i to na jeziku kojim bi pismo bilo napisano.

Muhamed Tajjib Okić preselio je na ahiret 9. marta 1977. godine, u srijedu u 22.20 sati. Prema vlastitoj želji, pokopan je u Sarajevu, nakon 7 dana, tj. 16. marta 1977. godine. Dženaza mu je klanjana pred Begovom džamijom, a ukopan je na gradskom greblju u Barama kod Sarajeva. Tom prilikom o njemu je govorio Predsjednik Islamske zajednice u SR BiH profesor dr. Ahmed Smajlović.”¹

Sretna je okolnost bila da je maternji

jezik Ilhana Šeha bio turski. Svoje istraživanje započeo je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a završio u “Islam Araştirma Merkezi – Islam Enciklopedisi” u Istanbulu (Uskudar).

O životu M. Tajjiba Okića svoja istraživanja bazira, uglavnom, na podacima izloženim u *Islam Anciklopedisi*. Nakon što je govorio o životu i radu Tajjiba Okića, nastavlja s navođenjem njegovih djela na bosanskom, turskom, francuskom i arapskom jeziku navodeći i naive glasila koja su štampala njegove radove, te pregled biblioteka u Turskoj u kojima se nalaze njegova djela. Ovaj podatak smatramo najvećim doprinosom ovog rada u smjeru daljeg istraživanja drugih istraživača.

Muhamed Tajjib Okić je pisao djela i radove iz raznih oblasti, između ostalog i djelo “Islamska tradicija na bosanskom jeziku”. U ovom i u nekoliko slijedećih radova napisanih na turskom jeziku razrađuje nauku o hadisu od kojih je najznačajnije, odnosno koje je privuklo pažnju ovog diplomca, djelo s naslovom “Bazri Hadis Meseleleri Uzerinde tetkukler”, što će Ilhan kasnije analizirati. Na turskom jeziku su i djela iz oblasti hadisa:

- Hadis ders notlari,
- Hadis Ilmine umumi bir bakış,
- Hadiste terdžuman i
- Tefsir ve hadis usulunun Bazi Meseleleri.

Mislim da bi bilo preširoko da se ovog puta iznesu sva pitanja na koja se osvrće Ilhan Šeh u djelu Bazi Hadis Meseleleri uzeirinde tetkukler. Zbog toga iznosim samo neke naslove, npr:

- Sunet i hadis – (vrste hadisa),
- Orijentalisti koji su se bavili hadisom,

¹ Kasim Hadžić “Prof. M. Tajjib ef. Okić”, *Glasnik VIS-a* 1977 br. 3 Prof. dr. Ismail Cerrahiglu “Prof. M. Tayyib Okić” Ataturk Universitesi Islami Ilimler Fakultesi Ankara 1978 (Prof. M. Tayyib Okić Armagani) Dr. Osman Cilaci “Tayyib Hocadan hatıralar” Ataturk Universitesi Islami Ilimler fakultesi Ankara 1978 (Profesor M. Tayyib Okić Armagani).

- Metn i sened,
- Ilahi hadis,
- Ashabi (koji su prenijeli mnogo hadisa),
- Ashabi naučnici,
- Ashabi pjesnici,
- Mjesta gdje su se ashabi smještali,
- Podjela ashaba na kategorije,
- Ashabi koji su posljednji umrli,
- Ehlu s sufa,
- Broj ashaba i prvi popis stanovništva u Islamu,
- Porodica hazreti Pejgambera,
- Oni koji su se u kasnijim stoljećima predstavljali kao ashabi,
- Tabiini,
- El-Muhadramun,
- Podjela Tabiibna na kategorije,
- Sistem diktiranja (El-Imla),
- Sistem pisanja (El-Emali),
- Hadiske škole (Darul'hadis), u pojedinim zemljama, između ostalog i u BiH,
- Derogacija hadisa,
- Pečat Muhameda a.s. i njegova pisma,
- Sudske presude Muhameda a.s.,
- Tergib i terhib hadisi.

Bit će interesantno da ukažemo da je Ilhan iznio i bibliografske podatke autora koji su se pozabavili ovim pitanjem, među kojima navodi i nekoliko Bošnjaka, više orijentalista i znalaca arapsko-islamskog područja. Bibliografski broj prelazi cifru 180, a od onih koji su se služili bosanskim jezikom, Ilham navodi djela sljedećih autora: Aličić Ahmed, Bašagić dr. Safvet beg, Bajraktarević dr. Fehim, Elezović Gliša, Hadžić Osman-Nuri, Handžić Mehmed i Okić M. Tajjib.

Napominjemo da je navedeno i više djela pojedinih autora u ovoj bibliogra-

fiji.

b) Magistarski rad sa naslovom "Doprinos bošnjačke uleme razvoju Mustalehu'l-hadisa"

Autor ovog magistarskog rada (Salih Indžić), neobjavljenog ali prihvaćenog od Komisije Fakulteta zadržava se među više bošnjačkih znanstvenika koji su se bavili ovom problematikom i na doprinosu Muhameda Tajjiba Okića tako da pod:

Govori o biografskim podacima M. Tajjiba Okića nešto sažetije od prethodno izloženog rada Ilhana Šeha, oslanjajući se uglavnom na članak Amira Ljubovića, objavljen u časopisu Orijentalnog instituta Sarajevo POF, XXV/1975.;

Tu se osvrće na značaj M.T. Okića kao učenjaka i njegov doprinosa islamskim znanostima, pri tome se zadržava i na njegovom izuzetno širokom obra-zovanju i poznavanju nekoliko jezika. Kratko govori o njegovom radu na Teološkom fakultetu u Ankari i Visokom islamskom institutu u Konji;

Ovdje se zadržava na pisanim radovima Okića i ističe kroz bibliografiju da se Tajjib Okić javlja u vrijeme svojih đačkih dana u sarajevskim novinama i časopisima pod pseudonimom "Šuveir" i "Ibni Teufik". Objavljuje prevode arapskih klasika Atahijja, Omera Ibni Rebia, a u časopisu "Gajret" i svoj prvi rad iz kulturne historije, pod naslovom "Džabić kao naučnik u očima stranog svijeta" zatim rad "Hasan Kjafi Pruščak naš najveći mislilac XVI stoljeća."

Okićevi radovi mogli bi se podijeliti u dvije grupe: (1) iz oblasti religijskih znanosti (hadis i tefsir), što je bila njegova osnovna preokupacija i (2) radovi

iz kulturne historije naroda Jugoslavije. Najpoznatije djelo iz prve grupe na bosanskom jeziku je, svakako, "Islamska tradicija", objavljeno u Sarajevu, 1936. godine. Ovo djelo pobudilo je veliku pažnju naučne javnosti i osvrte brojnih časopisa.

U drugoj grupi njegovih zapaženih radova su njegovi osvrti na nekoliko do tada nepoznatih ličnosti iz bosanskohercegovačke baštine na orijentalnim jezicima. Posebno je značajan doprinos T. Okića boljem razumijevanju pokreta hamzevija, posebno u njegovom referatu na XXIII. međunarodnom kongresu orijentalista (Istanbul, 1951. godine), pod naslovom "Neki neobjavljeni dokumenti o hamzevijama", zatim rad "Krstjani (bogumili) u Bosni prema neobjavljenim dokumentima na turskom jeziku." T. Okić je objavio više radova u "Islam enciklopedisti", među koje treba istaći "Gazi Husrev Bey" (1950. sv. V str. 601-605). Među zapaženim radovima M. Tajjiba Okića je i osvrt na Ahmeda Hadži Nesimovića iz Prusca i njegova hronika austro-tursko-ruskih ratova 1736.-1739. godine.

Autor ovog magistarskog rada, Salih Indžić, navodi samo ovlaš najznačajnije djelo M. Tajjib Okića iz oblasti islamske tradicije na turskom jeziku, pod naslovom *Bazi Hadis meseleleri Uzeviude Tekikler*. On napominje, oslanjajući se na spomenuti izvor, da je posljednji rad T. Okića bio "Češitli dillerdeki Mevlidler ve Sulejman Čelebi Mevlidin Terdzemeleri (Mevludi na drugim jezicima i prevodi Sulejman Čelebijinog mevluda).

Analizirajući sadržaje djela "Islamska tradicija", daje nekoliko objašnjenja: 1)

Prilikom definicije ashaba, Okić navodi da se "pod drugom Muhammedovim a.s. razumije svaki musliman koji ga je vidio (gledište tradicionalista). Okić ističe da bi preciznije bilo bilo upotrijebiti izraz "koji se s njim susreo", kako bi bili uvršteni i slijepi ashabi.

Tajjiba Okića krasi izuzetna objektivnost. Tako pod naslovom "Islamska tradicija u svijetu evropske kritike", on iznosi stavove i optužbe orijentalista, ali i svoj odgovor na njihove stavove. On ne izbjegava da iznese i stavove ši'ija, mu'tezile, ahmedija, haridžija i predstavnika ehli-Kur'an, u nastavku govori Salih Indžić osvrćući se na Okićevo djelo o vrstama hadisa i komentarima glavnih zbirki hadiskih djela, ali kad govori o komentarima Buharijina Sahiha ispustio je da spomene i izuzetno vrijedan komentar Ibni Hadžera Askalemija.

c) Kontakt sa Univerzitetom u Ankari i Akademijom -visokim islamskim institutom u Konji

Fakultet islamskih nauka posvetio je dužnu pažnju, u sklopu svojih mogućnosti, Muhamedu Tajjibu Okiću, tako da se neposredno poslije agresije na BiH javlja inicijativa o održavanju naučnog skupa na Fakultetu islamskih nauka, uz asistenciju rahmetli Alije Izetbegovića o ovoj ličnosti. Tu želju prenio nam je nekadašnji ambasador u Turskoj Hajrudin Somun. U isto vrijeme, Univerzitet u Ankari poziva dekana Fakulteta islamskih nauka na dogovor u vezi sa organizacijom tog skupa. Međutim, čovjek snuje a Bog određuje—tih dana Tursku potresa jak zemljotres, u širini od 200 kilometara od Sredozemlja prema Ada Pazaru, izazivajući velike ljudske žrtve

i materijalne štete. Sve je bilo odgođeno. Fakultet islamskih nauka nije bio u mogućnosti da preuzme na sebe održavanje ovog naučnog skupa zbog materijalnih poteškoća. Nešto kasnije, posjetio sam neke krajeve u Turskoj, pa i Univerzitet u Ada Pazaru. Na sve strane, na ovom putu, mogle su se primijetiti ruševine, a od centralne lijepe džamije u Ada Pazaru nije bilo ni traga. Tako je i ova ideja o naučnom skupu o M. Tajjibu Okiću iščezla, ali ne potpuno. Prilikom jedne posjete Konji, posjetio sam i Visoki islamski institut (Akademiju), razgovarao na temu ličnosti M. Tajjiba Okića i tom prilikom dobio, mislim od dekana, pregled nekoliko radova M. T. Okića na turskom jeziku, napisanih rukom, najvjerovatnije njegovih učenika – profesora ovih visokih naučnih institucija.

Napominjem da je u Sarajevu održan nedavno naučni skup o T. Okiću na inicijativu njegovih učenika iz Turske u čijem radu su učestvovali i neki profesori Fakulteta islamskih nauka. Dobra želja obiju strana (Turske i BiH) kao da ovim naučnim skušom daje očevidan i neizbrisiv plod.

3. KORESPONDENCIJA DVOJICE PROFESORA I KOLEGA IZ VREMENA ĐAČKIH DANA U OKRUŽNOJ MEDRESI I MEKTEB-I-NUVABU U SARAJEVU, MUHAMEDA TAJJIB OKIĆ I HAFIZA OMERA MUŠIĆA

Ovaj osvrt ostavio sam za kraj u svome izlaganju jer je pisan rukom Muhameda Tajjiba Okića, upućen profesoru Omeru Mušiću, a sva ta pisma ostala sakrivena od javnosti, nedostupna naučnim krugovima. Samo jedan djelić

toga predočio sam javnosti na nedavno održanom skupu u Sarajevu o profesoru Muhamedu Tajjibu Okiću.

Teško će biti ukratko predstaviti suštinu korespondencije dvojice naučnika i istraživača naše prošlosti i napraviti sretan izbor koji bi predstavljao bit sadržaja 35 pisama vremenskog raspona 1963.–1972. Nadam se da će cjelina sadržaja tih pisama biti izložena u djelu pod naslovom “Hafiz Omer Mušić, profesor”, jednog dana ako Bog da.²

U ovim pismima ne govori se samo o njima dvojici, nego o čitavoj plejadi znanstvenika iz dva naroda, njihova vremena, pa i šire.

Prema raspoloživoj dokumentaciji, može se zaključiti da je profesor Omer Mušić održavao živu korespondenciju, ne samo u prostorima tadašnje Jugoslavije, nego i šire u okviru arapsko-islamskog svijeta pa i dalje. Posebno su značajna pisma izmijenjena između ove dvojice profesora, u ovom slučaju, pisma kao odgovor M. Tajjiba Okića Omeru Mušiću. To je cijeli snop pisama veoma bogatog sadržaja i velike važnosti

U ovom izlaganju pokušat ću izložiti kraći sadržaj nekih od tih pisama, pridržavajući se u tom izlaganju vremenskog slijeda.

Pisma T. Okića svjedoče o njegovim živim kontaktima sa našim istraživačima.

Sadržaj korespondencije ove dvojice profesora (Okića i Omera Mušića) bio bi od velike koristi današnjim mladim istraživačima koji tretiraju u svojim istraživa-

² Knjiga je izašla pod naslovom “Hafiz Omer Mušić, profesor (1903. – 1972.)” u izdanju Izdavačke kuće “Planjax” Tešanj 2012., a uz finansijsku podršku Muftijstva tuzlanskog i Općine Gračanica

njima ono što je bila misaona preokupacija te ranije, sada već izumrle generacije, a koja je svoj intelekt i sposobnosti uložila za ono što direktno ili indirektno ima bošnjačko obilježje. Međutim, toj mladoj generaciji bilo bi dostupno, samo ako bi sadržaj tih pisama bio predložen.

Ovom prilikom ukazat ćemo samo na suštinu nekih pisama, a cjelina ostaje za kasnije. U jednom od tih pisama govori se **o podizanju drugog minareta za Gazi-Husrev-begovu džamiju u Sarajevu**. U jednom drugom, T. Okić kaže da je **čuo da je Purivatra Atif umro**, da je on “unuk rahmetli moga hodže iz Glođine ulice hadži Atif ef. (valjda mu je ime dato po djedu) samo ne znam čiji je on sin, pošto je rahmetli h. Atif ef. imao jednog sina koji je bio muftija u Beogradu prije rahmetli Remzi ef. Delića, ali umro mlad, prije više od 60 godina, to on ne dolazi u pitanje. Znači, neki mlađi sin bit će da je otac.” Ovo govori da je T. Okić bio brižan i imao dobro pamćenje i da se interesovao za ovakve i slične slučajeve.

Bit će da je profesor Omer Mušić u nekoliko navrata uputio zamolnicu T. Okiću **da provjeri kako mogu biti svršeni Gazi Husrev-begove medrese upisani na Teološki fakultet u Turskoj**. Okić ga upozorava da to treba riješiti sistemski, a ne pojedinačno.

U ovim pismima primjećujemo da se odvijala vrlo aktivna saradnja cijele plejade najistaknutijih ličnosti – istraživača naše baštine. U dopisivanju M. Tajjib Okić ponekad koristi epitet ef. (efendija) kako je to ranije bilo uobičajeno kod Bošnjaka, ali bez ikakvih znanstvenih ili drugih zvanja. U tim pismima susrećemo i skraćena imena kod

niza ličnosti kao odraz bliskosti, na pr. Avdo, Traljo, Šabanče, Šaban oglu, Škaljo itd. Skoro nikada tu ne nailazimo i na ime i prezime ličnosti, nego samo jedno od tog dvoga.

Najviše se spominju u tekstu ličnosti: Adem ef. (Handžić), Avdo (Sućeka), Bejtić (Alija), Fejzo (Fejzullah Hadžibajrić), Hamdo (Hamid Hadžibegić), Ibrahim ef. (Riđanović), Kasim ef. (Dobrača), Kalesi (Hasan), Korkut (Derviš), Muhamed ef. (Pašić), Mujezinović (Mehmed), Osman ef. (Sokolović), Šabanče, Šaban oglu (Šabanović), Šabeta, Šahović (advokat), Škaljo (Škaljić Abdulah), Traljo (hfd. Mahmud), Zildžo (Napomena: imena ili prezimena, navedena u zagradi u ovom osvrtu data su kao objašnjenje ili dopuna imena.)

Nema sumnje da je M. Taib Okić održavao pismene veze sa većinom navedenih osoba, ako ne i sa svima. Međutim, mi ćemo se zadovoljiti sa onim čime za sada raspoložemo, a to je ono što smo ranije rekli, tj. korespondencija T. Okića i O. Mušića, pridržavajući se vremenskog slijeda.

Sva ova pisma imaju naučno obilježje. Ona su često obavještenja, odgovori na upućena pitanja ili dopuna tretiranog pitanja, dobrotom T. Okića. Ni na jedno pitanje nije samo dao odgovor nego, on sa velikom željom i žudnjom, upućuje pošiljaoca pitanja, na bezbroj izvora koji bi mu mogli dati više saznanja o tretiranom pitanju. Svojim odgovorima T. Okić se ne zadržava samo na objavljenim izvorima na turskom jeziku, nego upućuje subesjednika i na izvore objavljene na drugim jezicima, pa i na neobjavljene, a ako primijeti da je rad koji se istražuje

vrijedan pažnje, on ga hvali, a autora podstiče da nastavi s traganjem, pa i da rad proširi na šire područje ili duži vremenski period.

T. Okić je bio vezan i srcem i dušom za naše krajeve i njihovu održivost. Smatrao je svojom obavezom da pomogne svakom naučnom istraživaču i udovolji njegovoj molbi onoliko koliko je mogao. Upućena pisma O. Mušiću sasvim jasno i nedvojbeno govore o tome.

Po prirodi skroman u životu, a poznavši da je život ograničen, često govori i osvrće se na lično zdravlje i zdravlje sagovornika, žali se na pritisak, šećer i druge bolesti koje prate osobe starije dobi.

U svojim pismima je bio vazda krajnje ozbiljan, ali ponekad daje oduška svojoj duši pa se i našali. Karakterističan je njegov završetak pisma kome se obraća ili kada spomene ime nekog istraživača koji je uradio neku novu i pozitivnu radnju, bilo objavljenu ili u toku istraživanja, pa ako se preko drugog nekom zahvaljuje, on koristi kovanicu “okoljublje” pa kaže “Izruči mu moje okoljublje”—dok na završetku pisama koja upućuje Omeru Mušiću skoro redovno ga “selami i oko ljubi”. Tamo gdje smatra da je potrebno upotrijebiti nešto što je pežorativno, zna i to da upotrijebi, koristeći turcizme i u Bosni omiljene izraze na pr. “bedter”, “čifo”, “matori”, “jesariya” itd. To pretežno koristi za osobu koja se oglašila i ne izvršava dogovoreno, oteže, zaboravlja, posebno u razmjeni edicija, pa zbog toga, ponekad, kaže “od njega sam i digao ruke”.

Broj do sada pronađenih pisama M.

T. Okića u obitelji Mušić je dosta velik (njih 35) sva su pisana u rukopisu. Ovo čini s razlogom da bi bio što prisniji. Pisma su pisana sasvim sitno i nabijeno, što govori o štednji. S obzirom da je bio veoma angažovan u nastavi i često na putu, jer je držao predavanja na više mjesta, pisma bi se nagomilavala, pa bi se on i jadao i izvinjavao pošiljaocu što kasni sa odgovorom, ali nikada nije ostao a da nije pismom odgovorio i na najdetaljniji upit.

Pisma je datirao i hidžremskom i gregorijanskom godinom.

Prvo meni dostupno pismo datirano je sa 7, rebiu'l-ahir, 1383., 27. avgusta 1963. godine, pisano rukom, obima osam kucanih stranica ili pola autorskog tabaka.

U ovom pismu poslije uvodnog dijela kaže:

- - da još nije objavio svoj rad o islamu za vrijeme Osmanske uprave na Balkanu, niti onaj drugi o pojavi islama na jugoistoku Evrope. Nada se da će to biti iduće godine;
- - da piše za jednu islamsku enciklopediju duži rad;
- - da je napisao u toku ove godine kraću knjižicu—trideset stranica o stilu i recitaciji Kur'an-i Kerima (Uslub we kiraeti);
- - dvije uvodne riječi na arapskom i turskom jeziku uz izdanje “Kitabu'l-ileli we ma'rifetu'r-ridžal” od imami Ahmeda ibn Hanbela;
- - uvodno slovo uz katalog hadiskih rukopisa Rešid efendijine biblioteke u Kajseriju koje je pripremio moj bivši učenik kapetan Ahmed Okutan;

- - da će uskoro, kaže, prikazati knjigu o fetvama Šejhu-l-islama Ebu's-Sa'ud efendije;
- - da će dati jedan člančić "Vakkıflar Dergisi" o pridodavanju još jedne munare Gazihusrev-begovoj džamiji na osnovu arhivskih dokumenata;
- - da je uspio pronaći autograf Nizamu'l-ulema od Hasana Kafije Akhisarija sa kojeg je "merhum moj otac napravio jedan prepis";
- Ovo su bile parafrazirane riječi o njegovoj preokupaciji, zavedene pod broj 1. ovog pisma.
- U nastavku pod broj 2 zahvaljuje Omeru Mušiću, Adem ef. i nepoznatom geografu oko utvrđivanja mjesta u Rudinama. Zatim:
- da u Mušićevom radu o šejh Muhamedu iz Užica, nije pronašao nikakav nedostatak;
- da bi bilo poželjno da O. Mušić proširi svoj rad o putopisu na hadž i hadžijama iz Sarajeva pod austrijskom okupacijom na čitavo vrijeme tursko-austrijsko i jugoslovensko;
- Pita o čemu je pisao šejh Iblisović (umro u Tuzli 1890.).

U pismu datiranom, Ankara 1. februara 1961. godine, govori se:

O uslugama O. Mušića Tajjibu Okiću;

O Đozinom Komentaru Kur'ana – ne želi da čita marksistički tefsir;

O Turbetima u Turskoj;

Moli Mušića da mu prepíše iz Truhelkine knjige (misli da se zove "Naši gradovi") rečenicu: "Kako god se ne može zamisliti Rim bez crkve Sv. Petra, da se isto tako ne može zamisliti Sarajevo bez

Begove džamije.";

Pita da li je tu pored Begove džamije pokopan osim Spahe, Bašagića i Čeuševića još neko;

Javlja da posjeduje rukopis Muhlisije "Dalilu'l-menazili we muršidu'l-merahil" od Muhlisije.

Brojne su konsultacije, potraživanja, odgovori, objašnjenja, zahvalnice itd.—obostranog karaktera, izložene u pismima M. Tajjiba Okića. Nije mi cilj da sve ovdje izložim, ali, ipak **da prošetam kroz neka od njih:**.

Tajjib Okić moli da mu se izradi film određene stranice sarajevskog sidžila o kojoj govori M. Handžić u djelu "Islamizacija Bosne i Handžićeve risale o Mesihu;

Hamed ef, mu je poslao prikaz Hajmove knjige i godišta Istorijskog društva BiH-a;

Traga za Istanbulom i dobija knjige iz Holandije, Iraka, Francuske, Njemačke, Indije i Persije, uz napomenu da su knjige skupe, nudi na prodaju svoju biblioteku, zahvaljuje za neko "muzičko pismo Mustafi (?) i selami ga kao starog ahababa. On je izradio i enciklopediju savremenih Muja (?) pa ne zna da li je još u životu da bi to trebala štampati IVZ kao važno i korisno djelo, da je pročitao Riđanovićev odgovor Husi, hoće li štampati odgovor O. Mušića Đozi, početak pisanja "ebdžadi hesaba", Mušićev rad o tarihimu i pjesme o Mostaru, o Kaleši Hasanu i njegovu radu o Kur'ani Kerimnu. Zahvaljuje Sućeski što mu je poslao rad o "Ajanima", kaže da nije mogao pronaći knjigu od M. Čagataj –Ulučaja, o Husein Kapetanu nije (Okić) ništa obja-

vio, nema nijednog separata o Bogumilima objavljenog na francuskom, o prijevodu rada – osvrt Nedima Filipovića na djelo “Porijeklo osmanske carevine” od rahmetli Fuada Kuprulu, osvrt na nekrolog Muhameda Mašića o dr. Šakiru Sikiriću, o članku O. Mušića o dr. Šakiru Sikiriću koga M. Tajjib Okić prevodi na turski, Okićevoj kritici naučnog rada dr. Š. Sikirića, o sadržaju rada Bir Tenkidinin Tenkidi, o članku O. Mušića u novom vjerskom časopisu “Islam Medenijeti”, nekrolog dr. Š. Sikirića, pita je li Nakićević Omer magistrirao, ponovo o Kalešiju koji se u pismu Okiću pravda, štampanje rada o Gazi Husrev-begu i njegovim vakufima, privodi se kraju članak Omera Mušića o dr. Šakiru Sikiriću (nekrolog) je objavljen, ali sa malim greškama u pismu nekih riječi, traganje za rukopisima Sar Saltuka, Kaleši poslao Okiću svoj rad o Sar Saltuku koji je predočio na održanom Balkanskom kongresu (1. 9. 1966.) u Sofiji, o članku “Jedan naš zaboravljeni istoričar” M. Taiba Okića i prijevodu tog članka na niz jezika, pa i na bosanski. Bibliotekar Kutubhane u Kostomarniji M. Lutvi Ikiz čestita O. Mušiću na članku – nekrolog o dr. Sikiriću i predlaže Mušiću da poput Handžića napiše djelo na turskom jeziku o poznatim Bošnjacima, Okić posreduje preko Mušića a u ime Abdulbakija (‘) da mu pošalje broj Glasnika u kome je izašao njegov članak o Konji, zahvaljuje T. Okić Sućeski oko angažovanja na filmovanju rukopisa o Sar Saltuku:

Traži od O. Mušića da mu pošalje primjerak rada “Tekbili Mustafa-Paša”;

Podržava O. Mušića u radu na objavljivanju mostarskih vakufnama. Pod-

sjeća na pisane radove o vakufnamama, posebno na rad Halim Bek Kuntera sa 78 slika;

Ističe da je pregledao, uglavnom, sve knjige i dokumente kad je spomenuo članak o Nesim Oglu Ahmedu iz Prusca, posebno hraniku Enveri Kadića;

Da je njegov kolega rahmetli “Muhtedi” Milivoj Abdurahman Malić iz Imotskog umro u Sušaku 1936. godine, po njegovu nagovoru i uz njegovu pomoć doktorirao na temu “Šejh Fevzi Blagajac” uz prevod na francuski jezik;

Bodri i hvali O. Mušića što će obraditi sve pjesme i tarihe o borbi pod Banja Lukom i upućuje ga na jednu narodnu pjesmu o ovoj borbi, koju je objavio Mehmed-beg Kapetanović;

Podsjeća Mušića ko je od naših ljudi pisao o putu na hadž i hvali ga što obrađuje Putopis Muhlisije i moli Mujezinovića da mu prepíše iz bilježnice Sejfuldin ef. Kemure tarih njegova rahmetli djeda Jusufa Ibni Mustafe iz Jajca;

Predlaže Mujezinoviću da sabere sve grobne natpise (tarihe) u jednu knjigu, sličnu albumu, uz naučnu obradu;

Navodi gdje sve ima napisanih uzor-nih radova o mezarlucima (Istanbul, Španija, Tunis itd.);

Govori da njegov rad o mezarlucima gdje leže Bošnjaci još nije objavljen;

Kaže da još nije temeljno pregledao nove tefsire, “ali odgovor na pop Krlićeve napade na Islam, s pravom se može nazvati “međeđom uslugom”, da je članak od Tik Ali-paši i drugoj munari Gazi Husrev-begove džamije u štampi i pri-govara da je malo pažnje posvećeno u povodu 1400 godišnjice nuzuli (objave)

Kur'ana;

Arif Hikmetova knjižica, ističe Okić, još nije štampana;

Polemika "Bajraktarević-Korkut" – "nisam vidio" – kaže;

Arapsko–turski rječnik nije objavljen osim "onaj mali Sozluk'a";

Turska gramatika mog pokojnog učitelja Jean'a Deny'a u turskom prevodu konačno je štampana;

Navodi gdje je i ko objavio Sefaret-namu Osman Šehdije;

Ističe da nije sklon prevođenju posebno šliha;

Podsjeća Mušića na stihove o Mostaru koji navodi Evlija Čelebija;

Niz puta osvrće se na katalog rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke;

Podsjeća da mu nije poznata Kutub-hana Hameda Čerkaša u Beogradu, gdje se čuva navodno veoma star prevod Kur'ana u rukopisu na turskom jeziku;

Govori o Hasanu Erenu, profesoru turkologije u Ankari;

Traga za rukopisom o Sar-Saltuku, moli Sućesku ili Tralju da ga filmuju radi poređenja s istoimenim rukopisom u Istanbulu, čiji je pisac Ebulhajr Rumi;

Javlja da je primio separat Hazimov o Sarajevu i onaj o Hercegovini, kao i separat Sućeskin. Toplo im zahvaljuje na pažnji;

Javlja Mušiću da će njegov članak – nekrolog o dr. Škaljiću biti objavljen u devetom broju Islam Enciklopedisi i predlaže mu da taj nekrolog uputi i u Teheran jer ima među turskim riječima i perzijskih termina i da je izvršio korekturu tog članka;

Žali za smrću hafiza Prohe;

Traga za katalozima G.H. biblioteke

upućenim drugim osobama i institucijama;

Selami Kasim ef. i Muhameda ef., te da je završio predavanja u Konji;

Prigovara Mušiću i Pašiću što pišu samo na jednoj strani lista, te umjesto 12 strana jednog pisma spalo bi na pola, ostalo sve "fazla";

Traga za lokalitetima samostalnih vakufa BiH u tekstu spisa Šerifa Arnautovića i pita da li postoji objavljeni spisak vakufa u razdoblju 1932.-45. i popis vakufa Skopske vakufske direkcije;

Prigovara kako su "vam šokci podvalili i na prvoj strani Jaldizli kruga utisnuli, ni manje ni više, nego krst. Predlaže da se zamijene korice, ukoliko nije kasno;

Govori o novom izdanju Čauševićvog Kur'ana i kaže "vjerujem da si ti izbacio iz prevoda sve što se protivi našem učenju, natruhe kadijanija i ja vjerujem u Tvoje znanje i karakter;

Ponovo se osvrće na koji način svršenici G.H. Medrese mogu biti upisani. Postoji za strance odobrenje da se može izvjestan kontingent upisati na ove fakultete, uz položeni prijemni ispit što najviše koriste đaci sa Kipra i iz Grčke;

Smatra da upućene kritike "Đoze i Besima" o novom izdanju Časnog Kur'ana redaktoru Omeru Mušiću imaju drugu pozadinu .

Momentalno sam prezaokupljen, ističe Okić, spremanjem jednog čl. za Tur. Enc. ("Hrišćanstvo") za fakult. časopis (o Hamzarijama), za Vakufski časopis o vakufima u BH i o beogradskim džamijama, za Dujanet Der-gisi (o Garaniku) kao i dva referata za Kongres Tur. istorije, koji se idućeg mjeseca ovdje

održava (o jedanaestvjekovnoj prošlosti islama na jugoistoku Evrope i o originalnom pismu Kneza Miloša Sultanu, u čijem sam posjedu).

Islam Düşüncesi mi isto traži kakav čl., kao i neki drugi časopisi, uz to me mole da za stud. Vis. Isl. Instituta pripremim knjigu o arap. književnosti. Da li će umur doteći i da li će se to sve moći izvesti, to samo Allah znade.

Povremeni krvni pritisak kao i šećernu bolest nekako tjemim lijekovima, ali početak prostate, bojim se da će me jednog dana odvesti do operacije. Inače subjektivno se ne osjećam rđavo. Samo se duševni mir iz dana u dan sve više remeti gledajući teško stanje islamskog svijeta i sve pojačanju nasrtljivost islamskog neprijatelja spolja, a što je još mnogo gore i iznutra, što je mnogo žalosnije. Jesarije su toliko se osilile, da su prigrabili u većini kulturnu i prosvj. vlast i užurbano rade na iskorjenjenju islama. Najzadnja im je meta bio naš fakultet, a prvenstveno abdi adžem. Mene su smatrali najvećom zaprekom za postignuće svojih ciljeva. Dešava se da u Univerz. senatu postignu većinu, kada drugi ne budu slučajno prisutni. Takav su prepad prije godinu i po napravili kada je na dnevnom redu bio predmet mog produženja ugovora (on se obnavlja svake godine). Uprkos kategoričkog zahtjeva fakulteta da se ugovor produži i uprkos toga što je on pravno bio automatski produžen, jer se prije isteka roka na tri mjeseca nije najavio prekid ni s jedne strane, oni su u Senatu s jednim glasom većine riješili da ne usvoje predlog fak. savjeta o produženju. Fakultet je na to protestirao i donio ponovni zaključak za produženje, ali su oni odbili da to ponovo uzmu u pretres, jer bi se tom prilikom razgoltila sva nezakonitost tog postupka. Fakultet je odbio da sprovede zaključak, jer Minist. prosvjete nije potpisalo rješenje i ja sam još i poslije toga jedan semestar održao predavanja i obavio ispite. Na

koncu su uspjeli da Min. podmetnu da rješenje potpiše. Pitanje se sada nalazi na Drž. savjetu i nije isključeno da za koji mjesec bude riješeno. Studente smo s mukom uspjeli da odvratimo od demonstracija. Pros. savjet je takođe bio jako uzbuđen, osim stolice katedre ist. islama, koju zauzimaju Nešet Čagataj, Husejin Jurdajdin (kao prof.) i Bahrija Učok (kao docent). Oni nijedno nikada nisu učili ist. isl. niti imaju uslove za to, jer nijedno ne zna ni slova arap. Stoga je njihov položaj komičan. Zbog toga su se njih troje povezali za Jesarije almerije i na fak. Rovare, vrijeđaju, i sl. osjećaje studenata (Nešet je pričao na času kako je Kur'an-i Kerim pun priča i basni – hikaje ve masal; Jurdajdin je među kolegama ismijavao Kur'an-i Kerim rekavši : zar treba da u 20. vijeku vjerujemo da je Bog diktirao pejsamberu knjigu; Bahrija opet nazivala hazreti Aišu histeričnom i osvetljivom itd). Kad su uz to dvoje studenata sudili i osudili (a sami i optužili) na vječiti izgon, onda je oglašen bojkot, kojom prilikom su ih studenti javno grdili i vrijeđali, a nama drugima priređivali ovacije. Oni su pri toj situaciji počeli huškati štampu ljevice. protiv nas (a druga strana je pisala u prilog nama). Nastala je očajna borba, pa iako se ja nisam uopšte umiješao u to, oni su svu krivicu na mene svalili. Bahrija poslije toga nije više zavirila na fak., jer da joj je tobože život u opasnosti, iako tako šta ne postoji. Ona time kamuflira svoj položaj. Na času je jednom student pitali za nešto što je rekla, a njima se učinilo neosnovano, odakle to crpi. "Iz Taberije", odgovorila im. Na to je jedan student skočio do biblioteke i donio Taberiju, zamolivši je da nađe to mjesto gdje taj navod stoji. Kada to nije mogla da učini, rekla im: "ja sam se služila evropskim izdanjem. A kada je student donio i evr. izdanje, onda je otvoreno priznala da ne zna arapski. Išla je potom novom dekanu i tra-

žila da utječe na studente da joj ne postavljaju pitanja. Kad joj je dekan odgovorio da se na univerzitetu takvo što ne može spriječiti, onda je izmislila da joj prijete, da joj je život u opasnosti i prestala dolaziti na fak. Uprkos toga Senat joj nije dokinuo službu, jer je pristalica Jesarije. Njoj su s arap. prevodili stud., asist. i drugi, pa ni to nije umjela tačno da citira na pr. Fedžru'l-islam I Duha'l-islam od Ahmed Emina je navela kao izvor. Njezine teze su: o lažnim pejgamberima, o ženama kao vladavicama u islamskoj državi; te o otpadnicima od islama;

Nadalje, žali za zajedničkim hodžom svome i O. Mušića, za Munib ef. Cerićem i kaže: "Koga sam uvijek čuvao u najprijatnijoj uspomeni. Svjestan da ako nešto znam arapski da dugujem njemu i njegovu metodu obuke. On nam je dao solidan temelj, a poslije toga sve je išlo lahko. Allah rahmet ejle.". Ponovo govori o popisu vakufa na području Vakufske direkcije u Sarajevu, kao priručnik za organe Vakufske uprave. (prepisao Šerif Arnautović), ali nije dovoljno precizan, kad se ne zna na što se odnosi vakuf, da li je džamija ili naselje, selo, ispostava i slično, moli da mu pomogne u raščišćavanju ovog problema.

Ovdje se dosije korespondencije Taib Okić i Omer Mušić zatvara, uz napomenu da su u ovom radu izneseni djelići samo nekih pisama ove korespondencije.

Djela M. Tajjiba Okića su spomenuta i štampana po slijedećima glasilima:

Sarajevo: *Pregled, Gajret, Novi Behar, El-Hidaje, Slobodna riječ, Novo vrijeme, Jugoslovenska pošta, Jugoslovenski list, Večernja pošta;*

Zagreb: *Obzor, Zagreber Tagblatt;*
Beograd: *Srpski književni glasnik, Starinar, Politika, Pravda, Vreme;*
Visoko: *Franjevački vijesnik;*
Skoplje: *Južni pregled;*
Mekka: *Baridu-l-Hidžaz;*
Kairo: *Kullu Šajin ve-d-Dunja, El-Beleg;*
Damask: *Elif-Ba;*
Beyrut: *Al-Ahdu-l-Cedid;*
Alžir: *En-Nadžah, El-Belagu-l-Džezairi;*

Tunis: *Al-Alemu-l-Edebijj;*

Berlin: *Der Nahe Osten;*

Osim navedenih radova M. Tajjib Okić je sabirao materijale u Turskoj sa slijedećim temama:

Istaknuti bosanski muslimani pokopani u Turskoj;

Sagrađene bogomolje u Turskoj od strane istaknutih bosanskih muslimana;

Pisani radovi Bosanaca i Hercegovaca koji se nalaze po istanbulskim bibliotekama;

Historijski dokumenti Bosne i Hercegovine koji se nalaze po turskim arhivima;

Hasanaginica (radio je na prijevodu na turskom jeziku).

Prikazom djela koja sam naveo, mislim da nisam obuhvatio cjelokupni rad našeg rahmetli profesora, te vjerujem da će neko u budućnosti ko bolje zna da istražuje, dati bolji prikaz kompletnih radova Muhammeda Tajjiba Okića.

Ovo bi bilo veoma značajno za buduće istraživače i otvaranje biblioteke "Profesor M. Tajjib Okić" u Gračanici. Predlažem da se ovo pitanje uvrsti u odluku ovog naučnog skupa.